

ZSIDAI ÁGNES

Bibó István - az államtudós és államférfi

Tolle lege társadalom-és jogelméleti folyóiratunk e számával régi adósságunkat törlesztjük. Tanszékünk ugyanis 2011 novemberében, a Magyar Tudományos Akadémia „Magyar Tudomány Ünnepe” programsorozat keretében kétnapos országos konferenciát rendezett az államtudós és államférfi születésének 100 évfordulója alkalmából az ELTE, más budapesti és vidéki egyetemek, műhelyek részvételével. A szakmai előadások mellett kerekasztal-beszélgetést rendeztünk egykori „bibós szakkollégisták” részvételével, értékeltük a Bibó István Szakkollégium által meghirdetett „Mit üzen Bibó a mának?” országos pályázatot. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárával kiállítást rendeztük Bibó életéről, az ELTE Perjátszó Köre pedig „Bibó-akták” címmel színre vitte az államminiszter 1956-os tevékenységét, illetve a forradalom bukását követő politikai meghurcolását. A Hanák Gábor által „Bibó-interjúk” címmel összeállított dokumentumfilmben láthattuk és hallhattuk magát Bibó Istvánt, gyermekei: Bori és István emlékeit édesapjukról, peregtek előttünk az életmű és az '56-os forradalmi események „kockái”. Az elmúlt egy évben Bibó-rendezvényeinkkel számos vidéki egyetemen, így Pécsen, Szegeden, Debrecenben megfordultunk.

*

Ha Bibóra gondolunk, egyik szemünk sír, a másik nevet. Sír, mert mint tudjuk, Bibó tudományos – de nem gondolkodói (!) – pályája és egzisztenciális sorsa a politikai földcsuszamlások közeztében többször is megbicsaklott. De nevet az a másik, mert a sorssal dacolva egyedülálló, gazdag tematikájú életművet hagyott maga mögött. A szerteágazó, de kényszerűen torzó életművet összefogja Bibó átütően humánus, szabadságszerető személyisége, emberi tartása, miáltal a szüntelen igazság- és kompromisszumkeresés szimbolikus alakjává vált tudósok és laikusok, politikusok és civilek, jobbosok és balosok, hívők és ateisták, hazaiak és külföldiek, idősebbek és fiatalok számára – tehát ahogy mondani

„szokás”: korra, nemre, származásra való tekintet nélkül, de helyesebben szólva: a különbözőségekre való értő és megértő tekintettel. Úgy, ahogy ő gondolkodott és érzett.

De ki is volt Bibó István? Tudós? Forradalmár?

Bibó elsőszülöttként 1911. augusztus 7-én látta meg a napvilágot. Személyisége fejlődésében döntő szerepe volt a családnak. Az apai ágon több generációra visszamenőleg mezővárosi értelmiségi pályára lépő református köznemesek találhatók. Édesapja Budapesten minisztériumi tisztviselő, majd a szegedi egyetemi könyvtár igazgatója. Bölcsészalkat – többé-kevésbé rendszeres tudományos munkát is végzett főleg a népléktan területén. A hivatali kötöttségeket, bürokratizmust nehezen viselte. Politikai állásfoglalását tekintve “fiatal korától fogva nagyon határozott és szenvedélyes függetlenségi volt”¹, Anyja, Graul Irén feltehetőleg elzászi gyökerű pesti családból származott, a család viszont magát francia származású katolikusoknak tartotta. Az ifjú Bibó nagy tisztelettel beszél édesanyjáról. „Rendkívül morális alkat volt, szenvedélyesen hitt a világ és az emberiség megjavíthatóságában...Emlékszem, édesanyámtól nagyon korán megtanultam, hogy minden ember egyenlő, senkit sem szabad megvetni...”²

Elemi iskolai tanulmányait Budapesten, a korszak legnyitottabb, ún. *Új Iskolá*-jában végezte. Kezdetben tanárai eminens tulajdonságait, pontosságát, gazdag szókincsét értékelték, később elkülönültségét, erős kritikai érzékét, ítéleteihez való csökönyös ragaszkodását, önállóságát, útkeresését – és nagyon fejlett igazságérzetét emelik ki.

1921-től Szegeden a piarista gimnáziumban tanult, számos sikeres pályamunkával vett részt az önképző kör munkájában. Bibó számára nagyjából gimnáziumi éveiben kezdett tudatosulni társadalmi hovatartozása, annak minden előnyével és hátrányával. A család úgy érezte, Pesten „tisztviselői nyomorban” élnek. „Nagyon sokkal később jöttem én rá, hogy ez a tisztviselőnyomor milyen toronymagasságban van az igazi proletáryomor, sőt a mélyebb

---

¹ *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban.* (Szerkesztette: Huszár Tibor–Litván György–S. Varga Katalin) 1956-os Intézet–Osiris–Századvég, Budapest, 1995, 24.o.

² i.m: 26-27.o.

tisztviselőnyomor fölött is, és arról a világon semmiféle érzékelésem ebben a korszakban nem volt, hogy én a társadalomnak valamiféle privilegizált rétegéhez tartozom.”³

1929-től a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Karának hallgatója. Az egyetemi tanulmányok Bibó életében döntően hatottak mind a tudományos pályája, mint morális beállítódása tekintetében. Tovább mélyült barátsága gimnáziumi osztálytársával, *Reitzer Bélával*, megismerkedett az ugyancsak joghallgató *Erdei Ferenc*cel, kapcsolatot ápolt a bölcsészhallgató *Ortutay Gyulával* is.

Jogi kari hallgatóként elsősorban jogbölcselettel, nemzetközi joggal közigazgatás-tudománnyal, alkotmány-és politikaelmélettel foglalkozott. Tanára volt a jogbölcseletét alapvetően meghatározó akkor fiatal *Horváth Barna* professzor, – akinek szemináriumi segédje lett –, továbbá *Búza László* nemzetközi jogász professzor is.

De a fiatal Bibó nem volt szokványos joghallgató. Bölcsészalkatát bizonyítja, hogy a jogi stúdiumok mellett történelmi, irodalomtörténeti, nyelvi kurzusokat is felvett. Látogatja *Sík Sándor* magyar irodalmi, valamint *Marót Károly* görög filológiai és etnológiai előadásait is. Filozófia képzettsége, beállítottsága, majd munkáiból kielemezhető előfeltevései kialakulásához jelentősen hozzájárultak *Bartók György* szemináriumai.

Bibó Mestere, Horváth Barna személyéhez kötődik – Bibó 1935-ös szavaival élve – az un. „szegedi iskola” megteremtése. Horváth önéletrajzi munkájában többször is büszkén emlékezik tanítványaira: „...legkedvesebb kalandom a legjobb hallgatók kiválasztása és nevelése volt. Három rendkívüli tehetségű tanítványom volt: Vas Tibor, Bibó István és Szabó József. Újra és újra megtárgyaltuk a problémáikat. Figyelemre méltó monográfiáik voltak.”⁴ Évekig szoros tudományos és emberi kapcsolatba maradtak, bízva a tudomány és az emberség, a szolidaritás erejében.

Bibó egyetemi karrierje töretlennek tűnt. 1933-ban államtudományi, 1934-ben jogtudományi diplomát szerzett, 1933–1934-ben Bécsben, majd Genfben folytatta tanulmányait. Hallgatja *Hans Kelsen*, *Alfred Verdross*, *Adolf Merkl*, *Félix Kaufmann*, látogatja *Paul Guggenheim*, *Maurice Bourquin* és *Guglielmo Ferrero* óráit. Lefordítja Kelsen Tiszta

---

³ i.m: 27.o.

⁴Horváth Barna: *Forradalom és alkotmány*. (Önéletrajz 1944-45-től) (Fordította: Nagy Endre; Szerkesztette, jegyzeteket készítette: Zsidai Ágnes) ELTE, Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 1993, 78.o.

Jogtanát. Az egyetemi karrierhez elengedhetetlen volt magántanári habilitáció, melynek megszerzése után 1941-ben nevezték ki magántanárnak Kolozsvárra. A magántanári előadásokon és szemináriumokon túl kurzusokat tartott a XX. sz. jogbölcseletéről, és a jogforrások és a társadalmi hatalom többségének (pluralitásának) tanáról.

Ugyanakkor megkezdte közhivatalnoki pályafutását is: jogi gyakorlatát a királyi ítélőtáblán és a királyi törvényszéken szerezte, 1938 júniusától bírósági jegyző, majd királyi bírósági titkár, 1941-től törvényszéki bíró, majd az Igazságügyi Minisztérium tisztviselője.

Családi életében fordulópontot hozott az 1940-ben Ravasz Boriskával, Ravasz László református püspök lányával kötött házassága. A kitűnő pedagógus és történész feleségben emberileg és szakmailag méltó párt és haláláig hű társat talált. Házasságukból három gyermek született.

Az előzőekben felvázolt életrajz alapján joggal feltételezhetnénk, hogy Bibó kiváló képességű, szorgalmas, ígéretes nemzetközi karrier előtt álló jogtudós lesz. Bibó emlékezete szerint azonban jogi kari tanulmányait, egyetemi pályafutását, a joggyakorlatban eltöltött éveit voltaképpen a politika művelésének elméleti előképzéseként, illetve egzisztenciális feltételnek tekintette, s megnyilvánulásaiából, levelezéseiből egyre inkább kirajzolódik a fennálló társadalmi-hatalmi, szociális viszonyokkal elégedetlen, reformer politikus képe.

Az 1935-ös év nemcsak egzisztenciális fordulatot jelentett Bibó István számára, hanem személyisége, problémaorientáltsága és gondolkodói habitusa is jelentős átalakuláson ment keresztül.⁵ Folyamatosan eltávolodik a jogbölcselettől és egyre karakterisztikusabbá vált a politikatudomány és a közélet iránti vonzódása⁶, sőt “úriemberi” pályája is megtörik. A kérdésre adott válasz – hogy “miért nem lett Bibó mégsem társadalmi helyzetének, ’predeterminációinak’ pusztá folyománya, egyszerű szokvány úriember?”⁷ –, magában Bibó személyiségében, alkatában, rejlik, melynek kialakulásában döntő hatással volt a szülői ház

---

⁵ Lásd erről: Huszár Tibor: *Bibó István – a gondolkodó*. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok III.* köt. (Vál. és utószó Huszár Tibor.; Szerk. és jegyzetek Vida István, Nagy Endre.) Magvető, Budapest, 1986. 389-396.o.; Nagy J. Endre: *Tettbeszéd*. In: *Megtalálni a szabadság rendjét*. (Szerkesztette: Dénes Iván Zoltán) Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001. 111-144.o.; Kovács Gábor: *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig*. (Bibó István, a politikai gondolkodó) Argumentum Kiadó, Szellemi Műhely, Budapest, 2004.;

⁶ 1938-ban tagja lesz a Magyar Filozófiai Társaságnak. Ekkor kerül egyre szorosabb kapcsolatba a Márciusi Front vezetőivel is.

⁷ Lásd ehhez: Lengyel András: *Egy szabadság ideológia megformálódása* című kitérő tanulmányát. In: Jelenkor. 1990. február. 149.o.

intellektuális és morális légköre, másrészt barátaival való találkozása, az ezekből fakadó inspirációk és motivációik.

Úgy tűnik, hogy a „nemzeti liberalizmustól” való elhajlásból „egyfajta liberális szocializmus” felé történő átmenetben döntő szerepe volt Erdei Ferencel és Reitzer Bélával kötött, korántsem szokványos, életre szóló barátsága. Ami a „triumvirátust”⁸ összehozta és összetartotta – Bibó visszaemlékezése szerint –, az a Bethlen-rendszer romlottsága, korruptsága volt. A fiatal Bibó „megtérésének” potencialitását bécsi és genfi tanulmányútjai aktualizálták. „Akkor, főleg a genfi és párizsi környezetben, olyan társadalmakkal kerültem szembe, ahol az átlagember viselkedésén meglátszott az, hogy ezekben az országokban volt forradalom. És az emberi méltóságnak egy olyan formája jelent meg számomra, amelyről világosan tudnom kellett, hogy ez otthon nagyon csökevényesen létezik csak”⁹. A Nyugattal való „nagy találkozás”, az Európában és Magyarországon végbemenő változások, a korszak személyes válságai ráébresztették: változtatnia kell azon a „kártékony rezerváltságon”, amely benne a világ dolgaival és önnön-magával szemben kialakult. Egy Erdeihez írt 1935-ös levelében úgy fogalmaz: „...itt (t.i. Magyarországon – Zs.Á.) a tisztességes ember vagy politikus lesz, vagy kivándorol”¹⁰. Bibó életműve szempontjából döntő jelentőségű lelki és intellektuális élményét az „Abszolút Értékekkel” való találkozását és „megtérését” pedig Reitzerrel tudatja.

A választást követően bizonyára e morális hatásoknak tudható be, hogy 1937-ben részt vett a Márciusi Front programjának megszövegezésében, s mintegy ennek kiegészítéseként 1938-40 között megszövegezi *A szabadságszerető ember tízparancsolatát*, mint a cselekvő ember kiskatétját. Álláspontjának gyakorlati konzekvenciáját levonva 1944-ben igazságügyi-minisztériumi tisztségviselőként hamis papírokat állít ki üldözött zsidók számára, melyért néhány napra le is tartóztatják. Az „igazi tettbeszéd”, Bibó 1956-os szerepvállalása azonban még várat magára.

1945 márciusától 1947 júliusáig Erdei Ferenc felkérésére a Belügyminisztérium közigazgatási osztályát vezette, dolgozott a megyerendszer reformján, ő a Nemzeti Parasztpárt delegáltja a Jogi Reformbizottságba. Aktív résztvevője a választójogi törvény

---

⁸ Ld: Kovács: *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig*. 71- 111.o.

⁹ i.m: 37.o.

¹⁰ In: *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban*. 132.o.

(1945. évi VIII. tc.) és az 1945-ös választás előkészítésének. Ugyanekkor jelenik meg a nagy vitát gerjesztető *A magyar demokrácia válsága*¹¹ című munkája a *Válasz* című folyóiratban.

Bibó 1942-ben pályázott a budapesti bölcsészkar társadalomelméleti tanszékére – sikertelenül. 1946 júliusától 1950-ig a Szegedi Tudományegyetem politikai tanszékének professzora. Ugyanakkor még „a jogbölcselet terén kifejtett tudományos munkásságára” hivatkozva választották a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává. Székfoglalóját *Az államhatalmak elválasztása egykor és most* címmel tartotta 1947-ben. Bibó kezdetben nagy lelkesedéssel vetette bele magát a tanításba, majd főkéllégiumát elhagyva, egyre csökkenő időben kiskollégiumokat indított. Az általa konzervatív arculatúnak tartott egyetemen, de egyébként köpönyegforgató kollégák között egyre idegenebbül érezte magát, látva, hogy a politikai egyre erőteljesebben kényszeríti bele a tudományt az „ideológiai szolgálóleánya” szerepébe.

Mint jeleztük, Bibó a jogtudománytól való belső eltávolodásával párhuzamosan más irányokba tapogatózik. Ebben az időszakban írja legjelentősebb politikaelméleti munkáit¹², ám gyakorlati tevékenysége vonatkozásában is új utakat keres. Elvállalja az akkor már válságban lévő Kelet-európai Tudományos Intézet (volt Teleki Pál Intézet) igazgató alelnökségét – ez időre szabadságoltatja magát Szegeden. 1948-ban erkölcsi megfontolások miatt nem vállalja a budapesti nemzetközi jogi tanszékének vezetését.

Mindenki tudta azonban, hogy Bibó szegedi „politikaprofesszorságának” vége, a felajánlott munkajogi tanszékét pedig távol érezte magától. Ugyancsak sikertelenül próbálkozott a bírói kinevezés, és a Területrendezési Intézet irányában is. Csalódást okozott számára továbbá, hogy 1949-ben pedig az MTA levelező tagból „tanácskozó taggá” minősítették vissza. 1950 szeptemberében félhivatalos levelet kap a régi baráttól, Szabó Józseftől azzal, hogy adja be nyugdíjazás iránti kérelmét. Az ekkor még csak 39 éves, ereje teljében, a jog, a közigazgatás, a politika terén komoly elméleti, gyakorlati tudás birtokában, és karrierje csúcán lévő fiatal ember nyugdíjaztatása helyett budapesti Egyetemi Könyvtárban való elhelyezését kéri.

---

¹¹ Bibó István: *A magyar demokrácia válsága*. Valóság I. évf. (1945) 2-4.sz. 5-43.o.;

¹² *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Új Magyarország kiadása, Budapest, 1946. 116.o.; *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*. *Válasz*, VIII. évf. (1948). 4.sz. 289-319.o.; *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. *Válasz* VIII. évf. (1948) 10-11. sz. 778-877.o.;

A háború alatt elkezdődött belső emigrációja, „rejtőzködése”. Elszigeteltsége – az 53-as kisebb fellazulást leszámítva – rövid időre 1956-ban tört meg, amikor a Nemzeti Parasztpárt utódjaként létrejött Petőfi Párt jelölése alapján a *Nagy Imre kormány államminiszterévé* választották. 1956. november 4-ének hajnalán, amikor a bevonuló szovjet csapatok elfoglalták a Parlamentet, gyakorlatilag egyedül maradt az épületben, hogy a megszállókkal tárgyaljon. *Expozé a magyarországi helyzetről* címmel összefoglalást készített, melyet eljuttatott az amerikai, az indiai és más követségekre, javaslatot dolgozott ki a „magyar kérdés kompromisszumos megoldására”. Tevékenységéért 1957-ben letartóztatták, majd életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték.

Amnesztia révén 1963-ban szabadult. Ekkor kerül a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárába, ahol 1971-ig dolgozott, de a tudományos és közélettől tudatosan távol tartja magát. 1971-ben az Állam-és Jogtudományi Intézet felkérésére még összeállítást készít az Erdei közigazgatási koncepciójáról, cikk- és tanulmánykötetet állít össze, és egy tanulmányt is ír a közigazgatási reform tárgykörében - munkái azonban kiadatlanok maradtak. 1974-ben meghívást kapott a genfi Institut Universitaire des Hautes Études Internationales-tól, ahol többek között az önrendelkezés, a szuverenitás településhálózat-fejlesztés problémáit szeretne volna kutatni. Útlevílkérelmét azonban – a KSH és az országos Ösztöndíjtanács hozzájárulása megtagadása mellett – a belügyminisztérium „közérdeket sért” indoklással elutasította. Londonban, 1976-ban jelent meg *A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai* tanulmánya angol nyelven.

Kérelmére, 1978-ban rehabilitálják. Nem sokkal egy évre rá, a Magyar Nemzetben jelenik meg az egyetlen nyilvános híradás haláláról: „Dr. Bibó István jogász, történész, a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának nyugalmazott előadója, 68 éves korában, hosszan tartó betegség után május 10-én elhunyt.”¹³

---

¹³ In: *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban.* 704.o.